

The *Qur'ān*'s Pedagogical Approaches:

An Exegetical Perspective from Āyatollāh Mahdavi-Kanī

Mohammad Etrat Doost

Associate Professor in Department of Theology and Islamic Studies,
Shahid Rajaei Teacher Training University, Tehran, Iran.

(Corresponding author: Etratdoost@srut.ac.ir).

Farid Bazrafshan Moghadam

Master's student in *Qur'ān* and Hadith Sciences,

Imam Sadeq University (AS), Tehran, Iran (Email: f.bazrafshan@isu.ac.ir).

This research was conducted with financial support from Shahid Rajaei Teacher Training University according to notification number 9409.

Original Research

Received: 27/ 7/ 2024

Revised: 10/ 12/ 2024

Accepted: 11/ 12/ 2024

Published: 11/ 12/ 2024

Pages: 11-42.

Publisher:

Mashhad Faculty of University of Quranic Theology and Awareness.

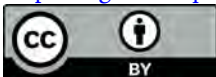
© Author (s)

Print ISSN: 2783-5294

Online ISSN: 2783-5308

Open access in web address:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

Cite this article: Etrat Doost, M., and Bazrafshan Moghadam, F. "The *Qur'ān*'s Pedagogical Approaches: An Exegetical Perspective from Āyatollāh Mahdavi-Kanī", *Critical Studies on the Quranic Exegesis* 5 (10), 2024, p. 11-42.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2024.470110.1231>

Extended Abstract

The study of Shi'a exegetical trends in recent decades and the evolution of interpretative approaches before and after the 1979 Islamic Revolution in Iran has been a significant area of scholarly interest in *Qur'ānic* studies. The revolution profoundly influenced the development of *Qur'ānic* research and the interpretative directions scholars took in engaging with the verses of the *Qur'ān*. Numerous studies have sought to analyze these intellectual movements by providing examples and categorizing the tendencies of contemporary exegetes.

Among modern *Qur'ānic* scholars, some have adopted a unique approach in their exegetical works, engaging with political and social issues rather than remaining indifferent. The authors argue that Ayatollah Mohammad-Reza Mahdavi-Kanī is one such interpreter who, in his works, has emphasized the practical and societal applications of *Qur'ānic* teachings. He presents the *Qur'ān* as a fundamental text for governance and the derivation of necessary legal principles for Islamic societies. Due to his multifaceted scholarly background, Mahdavi-Kanī naturally integrates discussions on ethical, social, and jurisprudential matters, approaching *Qur'ānic* interpretation from various perspectives. Although his initial exegetical approach aligned with the post-revolutionary discourse of unifying

religion and politics, a review of his works reveals a broader engagement with ethical, historical, social, and even legal dimensions of the *Qur'ān*.

This study conducts a case analysis of Mahdavi-Kani's exegetical works to determine his place within Shi'a interpretative currents and identify similarities and differences between his approach and other scholars of the same trend. Using a library-based research method, this paper specifically examines the concept of Qur'ānic guidance in a descriptive and qualitative manner.

Given that one of the key aspects of the *Qur'ān*'s miraculous nature is its guidance for humanity throughout history, and considering that the *Qur'ān* explicitly defines guidance as its central mission, this study hypothesizes that analyzing Mahdavi-Kani's understanding of Qur'ānic guidance can illuminate his exegetical stance toward the nature and miraculous aspects of the *Qur'ān*. Contemporary exegetes widely address this issue, striving to clarify the mechanisms and methodologies of Qur'ānic guidance. Consequently, this paper provides an in-depth examination of Mahdavi-Kani's corpus, exploring his perspective on Qur'ānic guidance, its categories, and its specific manifestations. Ultimately, this analytical and qualitative study contributes to the understanding of Mahdavi-Kani's interpretative approach and his perspective on various Qur'ānic subjects.

The study's findings indicate that Mahdavi-Kani identifies three primary methods of Qur'ānic guidance: 1) Encouraging and warning through Qur'ānic verses (Tarbiyah and Indhar), 2) Utilizing parables and diverse narrative styles (Tamthil), and 3) Employing rational arguments (*Burhān 'Aqlī*).

He discusses the implementation of each method, its unique features, and its targeted audience. By defining and exemplifying these approaches, Mahdavi-Kani highlights their practical applications in guiding individuals and societies toward prosperity. He underscores the necessity of adopting these Qur'ānic methods for teaching, admonition, and explanation while urging religious educators to employ them effectively. Mahdavi-Kani asserts that divine knowledge of human nature and psychological needs has determined the *Qur'ān*'s use of different guidance methods based on context and audience. He argues that understanding these elements is essential for effective religious propagation, requiring sensitivity to historical, social, and situational factors.

According to Mahdavi-Kani, human beings sometimes require encouragement to take action, while at other times they need cautionary warnings to restrain negative inclinations. Therefore, divine wisdom utilizes both incentives and deterrents within the *Qur'ān* to ensure balanced personal and societal growth. Overemphasis on either factor may lead to extremism, a concern he addresses by advocating a balanced pedagogical approach. He refutes criticisms of the *Qur'ān*'s supposedly threatening language, portraying it instead as an enlightening and informative scripture.

Furthermore, Mahdavi-Kani expands the conceptual scope of each method, analyzing their implications for Qur'ānic guidance. He considers allegorical representation a probable dimension of Qur'ānic miraculousness, illustrating divine pedagogy. According to his

perspective, parable-based guidance follows three cognitive stages: *reminder*, *reflection*, and *reasoning*, making it an effective tool for historical education and learning.

Finally, Mahdavi-Kani suggests that Qur'ānic rational arguments primarily serve to awaken individuals from heedlessness and stimulate inquiry. The *Qur'ān* deliberately employs diverse rhetorical techniques—from references to minute creatures to intellectual challenges—to provoke engagement from skeptics, thereby guiding them toward deeper examination of its verses.

Keywords: Qur'ānic exegetical trends, guidance in the *Qur'ān*, admonition, parables, challenge, Mohammad-Reza Mahdavi-Kani.

Bibliography

1. The Holy *Qur'ān*, Original Arabic; Also, Persian translation by Muḥammad Mahdī Fulādvand, Tehran, Daftar-e Muṭālī'āt-e Tārīkh va Ma'ārif-e Islāmī, 1376 SH.
2. Ibn Fāris, Aḥmad, *Muḥjam Maqāyīs al-Lughab*, Qom, Maktab al-I'lām al-Islāmī, 1404 AH [Arabic].
3. Kant, Immanuel, *Dars-hā-ye Falsafe-ye Akhlāq*, Translated by Manouchehr Sāne'ī Darbīdī, Tehran, Naqsh o Negār, 1384 SH [Persian].
4. Muṭahharī, Morteḍā, *Majmū'eh-ye Āthār*, Tehran, Ṣadrā, 1378 SH [Persian].
5. Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad, *Mufradāt Alfāz al-Qur'ān*, Beirut, Dār al-Qalam, 1412 AH [Arabic].
6. Ṣāḥib ibn 'Abbād, Ismā'īl, *al-Muḥīṭ fi al-Lughab*, Beirut, 'Ālam al-Kutub, 1414 AH [Arabic].
7. Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn, *al-Mīzān*, Translated by Muḥammad Bāqir Mūsawī Hamadānī, Qom, Jāmi'eh-ye Mudarrisīn, 1378 SH [Persian].
8. Bāghbānī, Vaḥīd, "Jaryān-hā-ye Fahm-e *Qur'ān*-e Karīm dar Īrān-e Mu'aṣṣir", *Naqd-e Kitāb-e Qur'ān va 'Ulūm-e Dīnī* 8 (1395 SH) [Persian].
9. Dānīshyār, 'Alī Riḍā, et al, "Jaryān-shināsī-e Tafāsīr va Bardāsht-hā-ye Sīyāsī az Qur'ān-e Karīm dar Inqilāb-e Islāmī", *Muṭālī'āt-e Inqilāb-e Islāmī* 66 (1400 SH) [Persian].
10. Jalīlī Sanziqī, Sayyid Hidāyat, and Qadamī Jūybārī, Hājar Khātūn, "Naqd va Arzyābī-e Tafsīr-e Sīyāsī-e Qur'ān dar Īrān-e Mu'aṣṣir", *Naqd-e Kitāb-e Qur'ān va 'Ulūm-e Dīnī* 6 (1395 SH) [Persian].
11. 'Itratdūst, Muḥammad, "Ravesh-shināsī-e Tafsīr-e Āyatullāh Mahdawī-Kanī", *Muṭālī'āt-e Qur'ān va Ḥadīth* 16, no. 1 (1401 SH), 91–123 [Persian].

12. 'Itratdüst, Muḥammad, and Bigī, Yāsīn, "Naqd-e Jaryān-e Fikrī-e Qur'ān-basandagī dar Andīsheh-ye Tafsīrī-e Āyatullāh Mahdawī-Kanī", *Muṭālī'āt-e Qur'ān va Ḥadīth* 17, no. 1 (1402 SH) [Persian].
13. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Tafsīr-e Sūreh-ye Baqarah*, edited by Muḥammad 'Itratdüst, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1398 SH [Persian].
14. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Tafsīr-e Sūreh-ye Ḥamd*, edited by Muḥammad 'Itratdüst and Nādir Ja'farī, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1396 SH [Persian]..
15. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Tafsīr-e Sūreh-ye Qadr*, edited by Muḥammad 'Itratdüst and Nādir Ja'farī, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1397 SH [Persian]..
16. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Tafsīr-e Sūreh-ye Nabā'*, edited by Muḥammad 'Itratdüst, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1399 SH [Persian]..
17. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Tafsīr-e Mawḍū'ī-e Qur'ān-e Karīm*, edited by Muḥammad 'Itratdüst and Nādir Ja'farī, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1395 SH [Persian].
18. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, *Nogteḥ-bā-ye Āghāz dar Akblāq-e 'Amalī*, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1371 SH [Persian]..
19. Mahdawī-Kanī, Muḥammad Riḍā, "Sīyāsāt-e Akhlāqī va Akhlāq-e Sīyāsī", Edited by Nādir Ja'farī, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1393 SH [Persian]..
20. Murādī, Riḍā, *Zindagī-nāmeḥ-ye Pīshvāyān-e Inqilāb*, Tehran, Ḥajar, 1361 SH [Persian].
21. Mūsawī, Sayyid Mihrān, and Muṣallā'ipūr, 'Abbās, "Bāz-khānī-e I'jāz-e Qur'ān-e Karīm bā Ta'kīd bar Taḥlīl-e Vujūh-e Hidāyatī-e Ān", *Pazbūhesh-nāmeḥ-ye Qur'ān va Ḥadīth* 11, no. 22 (1397 SH) [Persian].
22. Pārsā, Furūgh, "Muṭālī'āt-e Tafsīrī-e Qur'ān-e Karīm dar Īrān-e Mu'āṣir; Jaryān-hā va Ruykard-hā", *Ulūm-e Qur'ān va Ḥadīth* 108 (1401 SH) [Persian].
23. Ṣādiqī Tehrānī, Muḥammad, *Al-Furqān fī Tafsīr al-Qur'ān bi-l-Qur'ān*, Qom, Farhang-e Islāmī, 1365 SH [Persian].
24. Suyūṭī, 'Abd al-Raḥmān ibn Abī Bakr, *Al-Itqān fī 'Ulūm al-Qur'ān*, Cairo, al-Hay'ah al-Miṣrīyah al-'Āmmah li-l-Kitāb, 1394 AH [Arabic].

25. Riḍā'ī-Muqaddam, Muḥammad, *Ṭaḥlīl-e Dīdgāh-bā-ye Tafsīrī-e Ḥaḍrat-e Āyatullāh Mahdawī-Kanī*, Master's thesis, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1397 SH [Persian].
26. *Zindagī-nāmeḥ-ye Mukhtaṣar-e Ḥaḍrat-e Āyatullāh Muḥammad Riḍā Mahdawī-Kanī*, Tehran, Dānishgāh-e Imām Ṣādiq (AS), 1397 SH [Persian].
27. Khwājah-Sarwī, Ghulām Riḍā, *Khāṭirāt-e Āyatullāh Mahdawī-Kanī*, Tehran, Markaz-e Asnād-e Inqilāb-e Islāmī, 1385 SH [Persian].
28. Mahdizādah, Faḍl Allāh, *Yārān-e Imām, Qāmat-e Istivār*, Tehran, Markaz-e Barrisī-e Asnād-e Tārīkhī, 1381 SH [Persian].

روش‌های هدایتگری قرآن از منظر آیه‌الله محمد رضا مهدوی‌کنی

محمد عترت‌دوست^{ID}

دانشیار گروه الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران، ایران
(نویسنده مسئول: Etratdoost@srui.ac.ir).

فرید بذرافشان مقدم^{ID}

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران
(ایمیل: f.bazrafshan@isu.ac.ir).

چکیده

جریان‌شناسی تفاسیر شیعه در دهه‌های اخیر و هم‌چنین بررسی سیر تحولات و روی‌کردهای تفسیرنگاران قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران یکی از مهم‌ترین موضوعاتی است که قرآن پژوهان به آن توجه داشته‌اند. در آثار مختلفی تلاش شده تا این جریان‌ها و مؤلفه‌های اعتقادی هر کدام با ذکر مثال تبیین شده و گرایش‌های فکری مفسران معاصر معرفی شود. در این پژوهش تلاش شده با مطالعه موردی آثار تفسیری یکی از اندیشمندان معاصر، به این مسئله پردازیم که وی جزء کدام جریان تفسیری بوده و چه وجوه اشتراک و افتراقی با دیگر مفسران گراینده به آن جریان فکری دارد. به همین منظور آثار تفسیری محمد رضا مهدوی‌کنی با استفاده از روش مطالعه کتابخانه‌ای بررسی شده و از میان انبوه مؤلفه‌های فکری مفسران مسئله وجه هدایتگری قرآن کریم به صورت توصیفی و کیفی، مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. یافته‌های تحقیق بیانگر آن است که مهدوی‌کنی به‌طور کلی از سه روش؛ طرح آیات تبشیری و اندازی، طرح مثال با سبک‌های مختلف، و اقامه براهین عقلی به عنوان روش‌های هدایتگری قرآن کریم نام برده و در توضیح هر کدام تلاش نموده تا مراحل یا کارکردهایی خاص هر مورد و مخاطبان ویژه‌اش را معرفی نماید. هم‌چنین در برخی موارد به پاسخگویی اشکالات مطرح در آن زمینه پرداخته و با گسترش حوزه مفهومی هر کدام، سعی نموده تا چگونگی هدایتگری قرآن کریم و الزامات تحقق آن را مطرح کند.

کلیدواژه‌ها: جریان‌شناسی تفسیری، هدایت در قرآن، انذار، تمثیل، تحدی، محمد رضا مهدوی‌کنی.

این پژوهش با حمایت مالی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی طبق ابلاغ شماره ۹۴۰۹ انجام شده است.

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۳/۵/۶ ش

بازنگری: ۱۴۰۳/۹/۲۰ ش

پذیرش: ۱۴۰۳/۹/۲۱ ش

نشر: ۱۴۰۳/۹/۲۱ ش

صفحه ۱۱-۴۲.

ناشر:

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی مشهد).

© نویسنده / نویسندگان

شاپای چاپی: ۵۲۹۴-۲۷۸۳

شاپای الکترونیکی: ۵۳۰۸-۲۷۸۳

دسترسی آزاد:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

چه‌گونه به این مقاله ارجاع دهیم؟

عترت دوست، محمد، و بذرافشان مقدم، فرید. «روش‌های هدایتگری قرآن کریم از منظر آیه‌الله مهدوی‌کنی»، پژوهش‌نامه نقد آراء تفسیری ۵ (۱۰)، ۱۴۰۳ ش، ص ۱۱-۴۲.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2024.470110.1231>

درآمد

جریان‌شناسی تفاسیر یکی از مهم‌ترین زمینه‌های پژوهش در مباحث رشته علوم قرآنی است که بویژه بعد از انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ اهمیت بسزایی پیدا کرده است؛ آن‌سان‌که برخی معتقد اند این واقعه تأثیر بسیاری بر گسترش مطالعات قرآنی و جهت‌گیری مفسران و برداشت‌های آنان از آیات **قرآن** کریم داشته است (دانشیار و همکاران، «جریان‌شناسی تفاسیر...»، ۲۹-۵۲). بررسی تحولات و روی‌کردهای تفسیرنگاران قبل و بعد از انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که پرنگ شدن مفاهیم سیاسی و انقلابی مانند: حاکمیت، جامعه اسلامی، ولایت فقیه و... زمینه‌ساز ایجاد جریان‌های تفسیری جدید شده (جلیلی سنزیقی و قدمی جویباری، «نقد و ارزیابی تفسیر سیاسی...»، ۲۵-۴۸) و عواملی مثل ورود نهادهای دولتی و علمی به حوزه قرآن‌پژوهی، گسترش علوم انسانی و اجتماعی، ترویج مطالعات تطبیقی و سیاست‌های فرهنگی و دینی حکومت اسلامی ایران، بستر مناسبی برای گسترش مطالعات تفسیری و تحولات قرآن‌پژوهی ایجاد کرده است (مهروش، «گرایش‌های قرآن‌پژوهان شیعی...»، ۳۷-۵۱).

در این میان برخی به جریان‌شناسی تفسیرنگاری پس از انقلاب اسلامی ایران پرداخته و آن‌ها را به دو دسته تقسیم کرده‌اند: اول جریان مبتنی بر همسان‌سازی دین و سیاست؛ که با اعتقاد به جامع بودن دین اسلام و امکان پاسخگویی به تمامی نیازهای یک جامعه، از امور فردی تا مسائل حکومتی و سیاسی، به دنبال آن است که آموزه‌های قرآنی را به عنوان مبنای تنظیم قوانین حکومتی، سیاسی و اجتماعی قرار دهد. یکی از مهم‌ترین آثار تفسیری این جریان، **تفسیر تسنیم** اثر جوادی آملی است که به وضوح به نقش ولایت فقیه و دخالت دین در امور حکومتی اشاره دارد. هم‌چنین می‌توان به مجموعه **معارف قرآن** اثر محمدتقی مصباح یزدی، **تفسیر راهنما** به همت علی اکبر هاشمی رفسنجانی و **تفسیر نور** اثر محسن قرائتی نیز به عنوان آثار هم‌سو با گفتمان این همانی دین و سیاست نام می‌برد. (پارسا، «مطالعات تفسیری...»، ۴۰-۴۴).

در مقابل جریان اول، جریان دومی شکل گرفته که بدون تأکید بر مسائل سیاسی، به بررسی و تفسیر **قرآن** می‌پردازد. این جریان به تفسیری بی‌طرفانه از **قرآن** توجه دارد و تلاش می‌کند **قرآن** را به عنوان یک متن مقدس، به دور از ملاحظات سیاسی تفسیر کند. این روی‌کرد بر اخلاقیات، آموزه‌های معنوی و تربیتی **قرآن** تأکید دارد و در تلاش است تا پیام‌های معنوی و الهی **قرآن** را برای مخاطبان استخراج کند. این جریان شامل روی‌کردهای مختلفی مانند تفسیر سنتی، تفاسیر سنتی نوگرا، تفاسیر با روی‌کرد قرآن‌بستگی، تفاسیر علمی، طیف تفاسیر اخلاقی و تربیتی **قرآن** کریم و مطالعات تفسیری با روی‌کرد هرمنوتیکی است. به عنوان مثال، در برخی از تفاسیر این جریان، به جای تأکید بر

مسائل حکومتی و سیاسی، آموزه‌های اخلاقی و تربیتی **قرآن** برجسته می‌شوند و تلاش می‌شود تا **قرآن** به عنوان منبعی برای رشد معنوی و اخلاقی فردی و اجتماعی ارائه شود (پارسا، «مطالعات تفسیری»، ۴۴-۴۹).

در مقابل این دسته‌بندی، برخی دیگر معتقد اند که جریان‌های تفسیرنگاری معاصر را می‌توان به سه جریان فقهی؛ که بر روی قواعد و اصول فقهی به عنوان چارچوبی برای فهم **قرآن** تمرکز دارد، جریان فلسفی کلامی؛ که به تفسیر **قرآن** از دیدگاه‌های فلسفی و متکلمان می‌پردازد و جریان عرفانی تقسیم‌بندی کرد که جریان‌های سنتی در تفسیر **قرآن** (مانند تفسیرهای فقهی و کلامی) به دلیل تمرکز بیش از حد بر اصول قدیمی و عدم انعطاف در برابر نیازهای روز، با مشکلاتی مواجه شده‌اند و به دلیل محدود کردن فهم **قرآن** به چارچوب‌های خاص، توانایی پاسخگویی به مسائل جدیدی که با مدرنیته و تجدد ایجاد شده‌اند را ندارند (باغبانی، «جریان‌های فهم **قرآن**...»، ۱۹۳-۲۱۸).

در این میان برخی از اندیشمندان قرآنی معاصر با روی‌کردی متفاوت در آثار تفسیری خود تلاش نموده‌اند تا نسبت به مسائل سیاسی و اجتماعی روز بی‌تفاوت نبوده و با نگاهی عبرت‌گیرانه از حوادث صدر اسلام، به تفسیر **قرآن** بپردازند. به نظر مؤلفین مقاله، محمدرضا مهدوی‌کنی از جمله مفسرانی است که در آثار تفسیری خود تلاش کرده با روی‌کردی تربیتی و اجتماعی و نیز با طرح مباحثی کاربردی، کارآمدی این کتاب آسمانی جهت حکومت بر بشریت و استخراج قوانین مورد نیاز جوامع اسلامی را مطرح نماید.

برای نمونه، وی ذیل تفسیر آیه «مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» (فاتحه/ ۴) به موضوع مالکیت حکومت اسلامی بر تمامی اموال مردم جهت رعایت مصالح جامعه اسلامی اشاره می‌کند و بیان می‌دارد که مالکیت خداوند بر همه چیز یک مالکیت حقیقی است که تجلی آن به صورت مالکیت اعتباری انسان بر متعلقات خود و نیز مالکیت حاکم جامعه اسلامی بر اموال مردم، ظهور پیدا می‌کند و از این رو حاکم جامعه اسلامی اگر جایی براساس مصالح و مفسد اقتضاء کند می‌تواند احکام منصوص را نیز تغییر دهد (مهدوی‌کنی، **تفسیر سوره حمد**، ۱۴۸-۱۴۹).

هم‌چنین بارها در آثار تفسیری خود به مفهوم **ولی فقیه** به عنوان جانشینان رسول خدا و اهل بیت (ع) اشاره می‌کند و ذیل آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأَطِيعُوا أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ» (نساء/ ۵۹) نیز اطاعت از ولی فقیه را در امتداد اطاعت از خدای متعال و پیامبر اسلام (ص) می‌شناساند. وی حتی تقلید از مجتهد و اطاعت از والدین و معلم و کارفرما را نیز ذیل همین مجموعه اطاعت از الله و رسول و اولی الامر می‌داند (مهدوی‌کنی، **تفسیر سوره بقره**، ۲/ ۱۶۷).

شخصیت علمی و چندوجهی مهدوی‌کنی به گونه‌ای است که وی بالضروره به طرح مسائل گوناگون اخلاقی، اجتماعی یا فقهی می‌پردازد و آیات **قرآن** کریم را از منظرهای مختلف می‌نگرد. از این رو، اگرچه روی‌کرد تفسیری مهدوی‌کنی در ابتدا و تحت تأثیر مسئولیت‌های سیاسی وی پس از انقلاب اسلامی روی‌کردی هم‌سو با اعتقاد به

این همانی سیاست و دیانت تلقی می‌شود؛ اما با مرور آثار تفسیری او می‌توان دریافت که از منظرهای گوناگون به آیات **قرآن کریم** نگریده و از طرح مسائل متعدد فردی، اجتماعی، اخلاقی، تاریخی و حتی فقهی اجتناب ننموده است.

طرح مسئله

همان‌گونه که اشاره شد، مهدوی‌کنی از جمله اندیشمندانی است که تنها راه اصلاح مشکلات فردی و اجتماعی جوامع بشری را مبنا قرار دادن معارف قرآنی می‌داند و همواره تلاش داشته با نگاهی عبرت‌گیرانه از **قرآن کریم** و تاریخ اسلام، راهکار مواجهه با مشکلات اجتماعی و سیاسی مسلمانان و به‌ویژه نسل جوان را بیان کند. از جمله مصادیق این نوع نگاه و نگرش وی آن است که وی معتقد به جهان‌شمولی **قرآن کریم** است و این کتاب را کتاب هدایت همه بشریت می‌داند که اگر مبنای حرکت انسان‌ها در زندگی فردی و اجتماعی‌شان واقع شود همه را هدایت می‌کند (عترت‌دوست، «نقد جریان...»، ۱۹۱-۲۱۶).

از آن‌جاکه یکی از مهم‌ترین وجوه احتمالی اعجاز **قرآن کریم** هدایتگری این کتاب برای همه بشریت در طول تاریخ است و هم‌چنین خود **قرآن کریم** نیز مهم‌ترین رسالتش را هدایتگری معرفی نموده است، براین اساس می‌توان چنین فرضیه‌ای را مطرح کرد که اگر مفهوم دقیق هدایتگری **قرآن کریم** و چگونگی تحقق آن را از منظر یک مفسر تبیین نماییم، خواهیم توانست جریان فکری - اعتقادی او درباره ماهیت **قرآن کریم** و نوع نگاه وی به یکی از وجوه اعجاز این کتاب آسمانی را کشف و تبیین نماییم.

لذا از آن‌جاکه اغلب مفسران معاصر به این مسئله توجه جدی نشان داده و تلاش نموده‌اند تا هدایتگری **قرآن کریم** و روش‌های تحقق آن را تبیین نمایند، از این‌رو در این مقاله تلاش شده با مطالعه دقیق و کامل مجموعه آثار تفسیری مهدوی‌کنی، این مطلب را مورد بررسی قرار دهیم که نوع نگاه وی به هدایتگری **قرآن کریم** چیست و چه وجوه و انواع و اقسامی برای آن مطرح کرده و چه موضوعاتی را به‌عنوان مصادیقی از هدایتگری **قرآن کریم** بیان نموده‌اند؟ بی‌شک این مطالعه تحلیلی و کیفی می‌تواند در نهایت ما را با جریان تفسیری مهدوی‌کنی و نوع نگرش وی به مسائل مختلف مطرح شده در **قرآن کریم**، آشنا نماید.

پیش از پرداختن به مفاهیم نظری و یافته‌های تحقیق لازم به یادآوری است که پیش از این درباره موضوع هدایت و هدایتگری **قرآن کریم**، آثار متعددی به رشته تحریر درآمده است که از آن جمله می‌توان به کتاب «هدایت در قرآن» اثر جوادی‌آملی اشاره کرد که جمع‌آوری مجموعه مباحث تفسیری وی درباره موضوع هدایت و انواع و اقسام آن است. در این کتاب بیش‌تر به ابعاد معنایی و محتوایی بحث هدایت و آثار و عوامل آن پرداخته شده و کمتر از روش‌ها و چگونگی آن سخن به میان آمده است (بنگرید به: جوادی‌آملی، **هدایت در قرآن**، سراسر اثر).

هم‌چنین سیدمهران موسوی و عباس مصلاهی‌پور نیز در مقاله‌ای با عنوان «بازخوانی اعجاز **قرآن** کریم با تأکید بر تحلیل وجوه هدایتی آن» (سال یازدهم، شماره ۲۲، ۱۶۱-۱۸۹) به تبیین مراد از مثلثیت در آیات تحدی، جهان‌شمول بودن آیات تحدی و عجز فصحاء و شاعران عرب در بیان معارف هدایتگر پرداخته و با اشاره به روایت‌های مختلف از ائمه اطهار (ع)، این موضوع را تبیین کرده‌اند که هدایتگری **قرآن** یکی از وجوه تمایز آن با دیگر کتاب‌های آسمانی و معجزات پیامبران الهی است. در این مقاله نیز انواع این هدایتگری و روش‌های آن بیان نشده و صرفاً اصل نظریه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

در مقام مقایسه میان این مطالعه با پژوهش‌های سابق باید گفت وجه نوآوری‌اش در آن است که نخست، به بررسی آراء تفسیری یکی از عالمان و اندیشمندان قرآنی معاصر پرداخته و تلاش کرده اندکی از اندیشه‌های تفسیری وی را که به‌خاطر غلبه فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی این عالم برجسته، کمتر مورد توجه قرار گرفته، نشان دهد؛ دوم، با پرهیز از مباحث نظری در حوزه وجوه اعجاز **قرآن** و چیستی هدایت از منظر **قرآن** کریم، به استخراج روش‌های هدایتگری **قرآن** کریم پرداخته و این مباحث را با روی‌کرد تربیتی و اجتماعی از منظر این اندیشمند معاصر حوزه و دانشگاه مطرح کند؛ سوم، با ارائه مثال‌هایی از چگونگی هدایتگر بودن **قرآن** کریم، نظریه مطرح شده درباره اصل بودن وجه هدایتگری در میان وجوه اعجاز **قرآن** کریم را تا حدودی تبیین نماید.

۱. مقدمات بحث

۱-۱) آشنایی اجمالی با محمدرضا مهدوی‌کنی

محمدرضا حاج باقری مشهور به مهدوی‌کنی (۱۳۱۰ش - ۱۳۹۴ش) از جمله استادان حوزه و دانشگاه است که در کنار تحصیل و تدریس، به مسائل سیاسی روی آورده و با تشکیل مجمع سیاسی طلاب در قم جهت مبارزه با تفکرات کمونیستی و ماتریالیستی، اولین اقدامات خود را در راستای تحول در آموزش علوم دینی در حوزه‌های علمیه شروع کرد (خواجه‌سروی، **خاطرات آیه‌الله مهدوی‌کنی**، ۵۲).

وی قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، امامت جماعت مسجد جلیلی را برعهده داشت و از آن مکان به‌عنوان پایگاه تبلیغی و سیاسی استفاده می‌کرد (مهدی‌زاده، **یاران امام، قامت استوار**، ۳۱)؛ اما بعد از پیروزی انقلاب ضمن برعهده گرفتن مسئولیت حوزه علمیه مروی و دانشگاه امام صادق (ع)، اهتمام بسیاری به تولید علوم انسانی اسلامی **قرآن** بنیان داشته و برای کاربست معارف قرآنی در حوزه علوم انسانی و اجتماعی کوشش بلیغی نموده است. برگزاری سلسله جلسات دائمی اخلاق و تفسیر **قرآن** با روی‌کردهای تربیتی و اجتماعی که بخش عمده‌ای از آن‌ها در واحد برادران و خواهران دانشگاه امام صادق (ع) برگزار می‌شد و نیز انتشار کتاب‌هایی مانند «اخلاق عملی» و «اصول و

مبانی اقتصاد اسلامی در قرآن» نشان دهنده دغدغه‌مندی وی در این زمینه است (مرادی، *زندگی‌نامه پیشوایان انقلاب*، ۷۱).

در سال‌های اخیر مجموعه درس‌گفتارهای تفسیری وی در یازده جلد با عنوانین: *تفسیر موضوعی قرآن کریم: چپستی و الزامات*، *تفسیر سورة حمد*، *تفسیر سورة قدر*، *تفسیر سورة بقره* و *تفسیر سورة نبا* و نیز مجموعه درس‌گفتارهای اخلاقی وی به همراه مجموعه کامل سخنرانی‌ها در نماز جمعه و مجلس خبرگان منتشر گردیده است که محتوای کلی آن‌ها تلاش برای مبنا قرار دادن معارف اسلامی جهت حل مسائل و مشکلات فردی و اجتماعی است که اتفاقاً ناشی از اعتقاد به وجه هدایتگرانه *قرآن کریم* در عرصه‌های مختلف زندگی انسان می‌باشد.

وی در مباحث خود کراراً به بیان مشکلات اجتماعی و سیاسی مردم و کشور ایران به‌ویژه حکومت نوپای انقلاب اسلامی پرداخته و همواره تلاش داشته‌اند تا با نگاهی عبرت‌گیرانه از معارف *قرآن کریم* و دیگر نصوص دینی، راهکارهای مواجهه و رفع این مشکلات را بیان کنند. وی معتقد است که *قرآن کریم*، کتاب هدایت همه بشریت است و اگر مبنای حرکت انسان‌ها در زندگی فردی و اجتماعی‌شان واقع شود، همه را هدایت می‌کند (بنگرید به: عترت‌دوست، «نقد جریان»، ۱۹۱-۲۱۶).

در ادامه به منظور تحلیل و بررسی عمیق این دیدگاه و فهم چگونگی هدایتگری *قرآن کریم* از منظر مهدوی‌کنی، ابتدا به مفهوم‌شناسی هدایت و تبیین اهمیت و جایگاه آن در *قرآن کریم* پرداخته و سپس روش‌های تحقق این هدایتگری را با تفصیل جزئیات هرکدام بیان خواهیم کرد.

۲-۱) مفهوم هدایت از منظر مهدوی‌کنی

هدایت در لغت به معنای ارشاد و راهنمایی است (ابن‌فارس، *مقاییس اللغة*، ۶/ ۴۲؛ فیروزآبادی، *القاموس المحيط*، ۴/ ۴۶۷). برخی لغت‌شناسان، قید «از روی لطف و خیرخواهی» را نیز به آن افزوده‌اند (راغب، *مفردات الفاظ القرآن*، ۸۳۵)، یعنی هدایت، راهنمایی و ارائه طریقی است که با خیرخواهی و ملاطفت همراه باشد. در برابر واژه هدایت، ضلالت قرار دارد که معنای اصلی آن گمراهی است (صاحب بن عباد، *المحیط فی اللغة*، ۴/ ۴۳) و در *قرآن کریم* به این تقابل اشاره شده است: «قُلْ رَبِّیْ أَعْلَمُ مَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ وَمَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» (قصص / ۸) و «أُولَئِكَ الَّذِينَ اسْتَرَوْا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ» (بقره / ۱۶).

مهدوی‌کنی معتقد است که مصدر *هدایت* یعنی راهنمایی کردن همراه با محبت و علاقه؛ چراکه اگر کسی را با جبر راهنمایی کنیم یا به جایی ببریم، به آن سوق دادن و «سیاق» می‌گویند. استدلال وی برای ارائه چنین مفهومی از هدایت، اشاره به آیه شریفه ذیل است که درباره جهنمیان از واژه سوق دادن استفاده شده است: «وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ

إِلَى جَهَنَّمَ وَرِدًا» (مریم/ ۸۶). براین اساس وی معتقد است که در هدایت کردن، بحث محبت و علاقه یک رکن اصلی است (مهدوی کنی، **نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی**، ۱۲۷). وی در بیان خاطرات خود، هدف از تشکیل مجموعه های آموزشی مثل دانشگاه امام صادق (ع) را چنین بیان می‌کند:

کار ما هدایت و راهنمایی شماس، البته با محبت. ما دنبال تبشیر و انذار هستیم ... اصلاً هدف ما از تأسیس دانشگاه امام صادق (ع) برای تبلیغ دین بوده و وظیفه ما باسواد کردن شما از معارف دینی است (**زندگی‌نامه مختصر...**، ۱۰۹).

وی معتقد است که فعل «هَدَى» اغلب با حروف «الی» و «لام» متعدی می‌شود؛ اما در مواردی نیز بدون هیچ‌گونه حرف اضافه‌ای متعدی شده است مانند آیه «اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ» (فاتحة‌الکتاب/ ۴) که براین اساس می‌توان گفت فعل هَدَى با هر کدام از حروف جر لام یا الی یا بدون حرف جر، یک معنای خاصی دارد و بنابراین سه حالت معنایی برای فعل هَدَى متصور می‌باشد:

گفته شده هنگامی که فعل هَدَى با حروف لام یا الی بیاید، به این معناست که فردی را که در خارج از مسیر و راه بوده، به راه راست و خیر هدایت کرده و به راه آورده‌اید؛ که البته کیفیت آن نیز با توجه به نوع حرف جرّ به کار رفته، متفاوت است. اما هنگامی که فعل هَدَى بدون حرف جرّ به کار رود، به معنای آن است که فردی که در مسیر و راه و در حال حرکت بوده را به گونه‌ای هدایت نموده و راهنمایی کنید تا به سر منزل مقصود برسد و یا دست او را گرفته و به مقصد برسانید (مهدوی کنی، **تفسیر سوره حمد**، ۱۲۰).

البته لازم به ذکر است که عموم مفسران معتقد اند تفاوت معنایی خاصی در دو کاربرست مختلف «هدی ل...» با «هدی الی» وجود ندارد چنانکه در آیه شریفه «قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ» (یونس/ ۳۵) به یک معنا گفته شده است (طباطبایی، **المیزان**، ۵۶/ ۱۰)؛ اما برخی دیگر معتقد اند میان این دو کاربرست اختلاف وجود داشت و حرف «الی» برای هدف و انگیزه کار استعمال می‌شود؛ اما «لام» برای نهایت کار مورد استفاده قرار می‌گیرد و هدایت اول به سوی حق به وسیله اسباب و بیّنات است اما هدایت دوم، رساندن توسط خود راهنما بدون وسایل، چنانچه به این نوع از هدایت در آیه: «إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» (قصص/ ۵۶) اشاره شده است (صادقی تهرانی، **الفرقان**، ۷۸-۷۹).

۳-۱) جایگاه باور به هدایتگری قرآن در اندیشه مفسران

قرآن کریم در بین مسلمانان جهان، به عنوان مهم‌ترین معجزه رسول خدا (ص) و سندی متقن بر اثبات نبوت وی

مطرح است. اصلی‌ترین دلیل این مدعا، وجود آیات تحدی در **قرآن** کریم است که مخاطبان خود را دعوت به ارائه آیاتی مشابه و مثل خود کرده است. در طی قرن‌های متمادی از نزول این کتاب آسمانی، عالمان مسلمان به منظور تعیین وجه این اعجاز برآمده و مواردی مانند؛ بلاغت و فصاحت خارق‌العاده، زیبایی‌های ظاهری، تناسب و هماهنگی بین آیات، عدم اختلاف بین محتوای سوره‌ها با یکدیگر، اُمی بودن آورنده آن و سبک منحصر به فرد این کتاب را مورد اشاره قرار داده‌اند.

در این میان برخی عالمان و اندیشمندان معاصر با استناد به یکی از آیات قرآنی که کمتر در بحث اعجاز و تحدی به آن پرداخته شده است، به یک وجه دیگر در بحث اعجاز این کتاب آسمانی اشاره کرده و مسئله «هدایت‌گری» **قرآن** کریم را مورد تأکید قرار داده‌اند. **قرآن** کریم در ضمن دعوت مخاطبان خود به تحدی، یکی از وجوه اعجاز و ناهم‌آوردی خود را، هدایت‌گر بودن تعریف کرده و می‌فرماید: «قُلْ فَأْتُوا بِكِتَابٍ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ هُوَ أَهْدَىٰ مِنْهُمَا أَتَّبِعُهُ إِنَّ كُنتُمْ صَادِقِينَ» (قصص / ۴۹).

براساس آیه شریفه می‌توان چنین برداشت کرد که مسئله هدایت‌گری **قرآن** کریم، به عنوان یکی از وجوه احتمالی اعجاز این کتاب آسمانی در کنار دیگر کتب مورد نظر واقع شده است (بنگرید به: موسوی و مصلائی‌پور، «بازخوانی اعجاز...»، ۱۶۱-۱۸۹).

حتی اگر نپذیریم که هدایت‌گری از وجوه اعجاز **قرآن** کریم است، در این مطلب که این کتاب آسمانی و مقدس، کتاب هدایت است و مهم‌ترین رسالت آن هدایت‌گری می‌باشد، تردیدی وجود ندارد؛ چراکه در آیات این کتاب مبین آمده است به راهی استوار و متقن هدایت می‌کند: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيَشِيرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا» (اسراء / ۹). هم‌چنین در جایی دیگر می‌فرماید که آیات این کتاب آسمانی برای هدایت و رحمت بر مؤمنان نازل شده است: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (یونس / ۵۷). هم‌چنان‌که در آیه‌ای دیگر این کتاب را وسیله‌ای برای هدایت متقیان معرفی کرده است: «ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ» (بقره / ۲).

بر اساس این مبنا می‌توان چنین نظریه‌ای را مطرح کرد که بواسطه تبیین چگونگی هدایت‌گر بودن **قرآن** کریم از منظر مفسر، می‌توان به شناسایی جریان فکری - اعتقادی او درباره ماهیت **قرآن** کریم دست یافت و نوع نگاه وی به یکی از وجوه اعجاز این کتاب آسمانی را تحلیل نمود.

البته لازم به ذکر است که **قرآن** کریم بی‌شک کتاب هدایت است و این ادعا صرفاً برداشت مسلمانان یا قرآن‌پژوهان نیست؛ بل که خود **قرآن** کریم هم بارها به آن تصریح کرده است. برای مثال در سوره یونس، خطاب به عموم مردم می‌فرماید **قرآن** به مثابه پند، موعظه و شفای آنچه (از بیماری‌ها) در سینه‌هاست، است و نیز «هدایت» و رحمت است

که به سمت شما آمده: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ» (یونس/ ۵۷)؛ و یا در آیه‌ای دیگر و نزدیک به همین مضمون، خداوند خطاب به رسول اکرم (ص) می‌فرماید به مردم بگو فقط از آنچه به تو وحی می‌رسد تبعیت می‌کنی و آنچه وحی می‌شود، بصائر و «هدایت» و رحمت است: «وَ إِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي هَذَا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ» (اعراف/ ۲۰۳). البته شاید شناخته‌شده‌ترین آیه در این زمینه، آیه ۹ سورة اسراء باشد که فرمود: «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا» (اسراء/ ۹).

این موضوع در **قرآن کریم**، حتی از سوی مخلوقات هم بیان شده و در دو موضع، جنیان به هدایت‌گری **قرآن** اقرار می‌کنند (احقاف/ ۲۹ و ۳۰؛ جن/ ۱ و ۲ و ۱۳). آیات مؤید دیگری نیز در **قرآن کریم** وجود دارد که به جهت پرهیز از اطاله کلام، صرفاً به نشانی آیات اشاره می‌شود: (بقره/ ۲)، (انعام/ ۱۵۵ و ۱۵۷)، (یوسف/ ۱۱۱) و (روم/ ۵۳).

۲. هدایت از منظر مهدوی‌کنی به مثابه رسالت کتاب

مطالعه آثار تفسیری مهدوی‌کنی نشان می‌دهد که وی هدایت را مهم‌ترین رسالت این کتاب آسمانی برشمرده و در مباحث خود به صراحت بیان می‌کند که رسالت این کتاب آسمانی، هدایت عموم مردم بوده و حتی منظور از صراط مستقیم نیز، همان هدایت به سوی الله است:

خداوند متعال در **قرآن کریم** به صراحت اشاره می‌کند که این کتاب را برای هدایت مردم نازل کرده است، آن هم هدایت به سوی خدا. منظور از صراط مستقیم در **قرآن** نیز هدایت به سوی خداوند است، زیرا آیه «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» مبدأ و منتهی را تعیین می‌کند که هدایت از کجا و به سمت کجاست. پس یک چنین کتابی که رسالت هدایت دارد، قطعاً می‌بایست درباره آن، همه چیز را بیان کرده باشد و آنچه متناسب با آن رسالت است را بیان نماید (مهدوی‌کنی، **تفسیر موضوعی...، ۳۳**).

وی معتقد است حتی اگر در **قرآن کریم** آیه یا مطلبی باشد که به ظاهر با هدایت بشر ارتباطی نداشته باشد، باز هم می‌توان آن را در راستای هدایت دانست؛ چراکه همه مطالب قرآن، حول محور هدایت می‌گردد و مطلبی در **قرآن** نیست که به نحوی به هدایت مربوط نباشد:

البته در مواردی مشاهده می‌شود که مطالبی در **قرآن کریم** بیان شده که به حسب ظاهر از حوزه رسالت **قرآن** و بیان احکام و عقاید اسلامی خارج است. برای مثال در آیات متعددی به بحث از چگونگی نزول باران و فرایند تولید آن می‌پردازد و یا در آیاتی دیگر به مسئله خلقت آسمان‌ها و

زمین و دیگر علوم طبیعی و تجربی پرداخته که در نگاه سطحی و ظاهری کارکرد هدایتی نداشته و در راستای رسالت قرآن نیست؛ اما واقعیت آن است که این گونه مسائل نیز به عنوان بخشی از حقایق طبیعی یا فلسفی جهان هستی، در مسیر آن هدایت تکوینی و تشریعی مدنظر قرآن کریم می باشد. به این معنا که خداوند متعال می خواهد انسان ها را از طریق این موارد، متوجه خویش کند که این همان هدایت است ... بنابراین توجه به مسائل علمی، مسائل زیستی - طبیعی، مسائل فلسفی و مسائل اجتماعی در قرآن کریم بیهوده نیست و براساس هدفی مشخص ذکر شده است که همانا هدایت به سمت خداوند متعال است (مهدوی کنی، **تفسیر موضوعی قرآن کریم**، ۳۴).
وی سه روش کلی را به عنوان روش های هدایتگری قرآن کریم معرفی می کند: بشارت و انذار، تشویق و تنبیه، و تمثیل.

۱-۲) بشارت و انذار

یکی از مهم ترین و پرتکرارترین مباحثی که در مجموعه آثار تفسیری مهدوی کنی بیان شده، تأکید بر بشارت ها و اندازهای آگاهی بخش قرآن کریم است. وی معتقد است قرآن کریم برای هدایت انسان به سوی ترقی و کمال و بازداشتن او از سقوط و انحطاط از دو روش «بشارت و انذار» استفاده بسیاری کرده است. از این رو، گاهی انسان را به پیمودن راه راست و اعمال صالح تشویق کرده و نتایج آن را متذکر می شود و گاهی نیز او را از پیمودن راه خطا و انحراف بر حذر داشته و عاقبت بد آن را یادآور می گردد.

این بشارت های قرآن برخی درباره دنیا و برخی مربوط به جهان آخرت است. همچنان که اندازها نیز برخی مربوط به عذاب های دنیوی و بعضی مربوط به قیامت و پس از آن است. برای نمونه، بشارت به زندگی پُربرت در دنیا در صورت ایمان آوردن (اعراف/ ۹۶)، پذیرش توبه توبه کنندگان (بقره/ ۱۶۰) و نصرت مؤمنان (غافر/ ۵۱؛ حج/ ۴۰) که همگی مربوط به دنیا است. بشارت های مربوط به جهان آخرت نیز بسیار فراوان بوده و در آیات بسیاری از نعمت های بهشتی و وعده الهی درباره دخول مؤمنان به سرای جاوید و متنعم شدن از نعمت های آن اشاره شده است که علامه طباطبایی در تفسیر خود، فهرست جامعی از آن ها را ارائه نموده است (بنگرید به: طباطبایی، **المیزان فی التفسیر القرآن**، ۸۴/ ۳).

درباره انذار هم آیات ناظر به دو انذار دنیوی و اخروی هستند. مثل انذار مشرکان از هلاکت در دنیا: «فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثُمُودَ» (فصلت/ ۱۳) و انذار کافران به عذاب اخروی در قیامت و خلود در آتش: «ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوًى الْمُتَكَبِّرِينَ» (غافر/ ۷۶).

نکته قابل تأملی که مهدوی کنی در این مبحث به آن اشاره نموده اند، توجه دادن مخاطبان به این نکته است که در

این روش هدایتی، خداوند متعال به بیان بشارت و انداز به صورت کلی و عام برای مجموعه اعمال بسنده نکرده و در بسیاری از موارد برای هر عمل خاص، بشارت و یا اندازی خاصی را مطرح نموده است. برای مثال درباره انفاق، به انفاق‌کنندگان وعده اجر بزرگ و این‌که چیزی از اموال آن‌ها کم نخواهد شد را داده است: «الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يَتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (بقره/ ۲۶۲) و «... وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ...» (سبا/ ۳۹ و نیز: بقره/ ۲۷۲، حدید/ ۷، انفال/ ۶۰) و در مقابل، کسانی که از انفاق خودداری می‌کنند را به آتش دوزخ و داغ نهادن بر صورت، پهلوی پشت‌هایشان تهدید کرده است:

يَوْمَ يَحْمَىٰ عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فُتْكُوىٰ بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ ۖ هَٰذَا مَا كُنَزْتُمْ لِأَنفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ (توبه/ ۳۵).

درباره نماز نیز به نمازگزاران بشارت داده که نمازشان سبب از بین رفتن گناهان‌شان می‌شود:

وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَى النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنْ اللَّيْلِ ۖ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ۚ ذَٰلِكَ ذِكْرَىٰ لِلذَّاكِرِينَ (هود/ ۱۱۴)

و به سبب آن به اجر الهی دست می‌یابند:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (بقره/ ۲۷۷).

از سوی دیگر کسانی را که به نماز اهمیت نداده و آن را از بین می‌برند تهدید به مجازات کرده و جزای آن را جهنم دانسته است:

الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ (ماعون/ ۵)
فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ ۖ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيَا (مریم/ ۵۹)
مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ، قَالُوا لَمْ نَك مِنَ الْمُصَلِّينَ (مدثر/ ۴۲-۴۲).

در آیاتی نیز به ذاکران وعده داده که خداوند به یاد آن‌ها خواهد بود:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ» (بقره/ ۱۵۲)

و خواسته‌های‌شان را بر آورده می‌سازد:

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ ۖ بَعْضُكُم مِّنْ بَعْضٍ ۖ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ ۖ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ» (آل عمران/ ۱۹۵).

در مقابل اعراض‌کنندگان از یاد خدا را به تنگی معیشت و کوری در آخرت تهدید کرده است:

وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى (طه/ ۱۲۴).

مهدوی کنی در یکی از مباحث اخلاقی خود با ذکر مصادیق بشارت و انذار هرکدام از اعمال نیک، به بیان نکات تربیتی این مسئله در رشد انسان و قوانین نظام‌مند خدای متعال مانند قانون عمل و عکس العمل و تجسّم اعمال در قیامت اشاره می‌کنند (بنگرید به: مهدوی کنی، **سیاست اخلاقی**، ...، ۸۶-۸۹).

ازجمله اولین اقداماتی که مهدوی کنی در مباحث تفسیری خود به آن دقت و اهتمام داشته، ارائه تعریف صحیح از واژگان و مفاهیم به واسطه رجوع به تعریف اصلی و صحیح واژگان بوده است. وی در اکثر جلسات تفسیری خود، بخش اول مباحث را به ارائه تعریف اختصاص می‌داد و معتقد بود اکثر اختلافات تفسیری میان مفسران ناشی از اختلاف در معانی و مفاهیم واژگان است. در بحث از واژه‌های **انذار** و **تبشیر** نیز وی نخست به ارائه تعریف می‌پردازد و برخی تعاریف غلط و ناصحیح را اصلاح می‌کند:

برخی واژه **انذار** را به اشتباه ترساندن معنا کرده‌اند که یک برداشت اشتباه است. انذار را عالمان لغت چنین تعریف کرده‌اند: «الانذار هو الابلاغ مع التخويف» یعنی تبلیغ و ابلاغ یک پیام به انضمام ترساندن از نتایج عدم توجه به آن پیام. بنابراین مفهوم انذار از دو بخش تشکیل شده است: نخست ابلاغ خبر و پیام، و دوم برحذر داشتن از نتایج عدم توجه به آن پیام، که این بخش دوم نیز در واقع خودش یک خبر و پیام جدید است. مفهوم «بشارت» نیز همانند «انذار» می‌باشد، بدین معنا که از دو جزء تشکیل شده: ابلاغ خبر و ابلاغ نتایج مثبت توجه به آن خبر (مهدوی کنی، **تفسیر سوره بقره**، ۱۵۹/۲).

در ادامه مباحث تعریف مفاهیم، وی به معرفی انواع انذار می‌پردازد و بیان می‌کند که انذار بر دو نوع است: یک اطلاع‌رسانی و آگاه‌سازی اولیه، و دوم، اتمام حجت با هدف استحکام عقاید و باورها:

یک نوع از انذار و تبلیغ برای هدایت و آگاهی بخشی است. هنگامی که پیامبر اکرم (ص) به رسالت مبعوث شدند، مردم هیچ چیز از دین اسلام نمی‌دانستند و نسبت به آن جاهل بودند و یکی از دلایل نام‌گذاری دوره پیش از رسالت پیامبر اکرم (ص) به جاهلیت، همین بی‌اطلاعی آنان از دین اسلام است. ب) اما نوع دوم انذار و تبلیغ برای اتمام حجت و تکمیل کردن رسالت در ابلاغ پیام وحی به همگان است. گاهی اوقات افراد با این که از حقیقت دین مطلع هستند؛ اما بازهم ایمان نمی‌آورند که در این شرایط لازم است حتماً به گونه‌ای با آنان اتمام حجت شود تا مبدا بعداً اعتراض کنند که اگر کسی جدی تر با ما صحبت کرده بود، ایمان می‌آوردیم (مهدوی کنی، **تفسیر سوره قدر**، ۹۵).

البته لازم به ذکر است که وی هر دو نوع انذار را لازم و ضروری دانسته و از مجموعه آیاتی که در **قرآن کریم** پیرامون این موضوع بیان شده، چنین استنباط می‌کنند که اساساً انذار کردن دیگران و تبلیغ دین، یک امر واجب و ضروری بر همگان است و همه باید تلاش کنند تا دیگران را به سمت خوبی و صلاح، هدایت نمایند. وی معتقد است که اساساً هر دو نوع انذار و تبلیغ دین واجب است و برخلاف کسانی که تلاش کرده‌اند از این آیه حدود و میزان تبلیغ و شرط گذاشتن اثرگذاری را برداشت کنند، اتفاقاً باید گفت که از این آیه می‌توانیم وجوب تبلیغ دین و انذار را برداشت نماییم و به‌همین دلیل است که وظیفه خود و دیگران را تبلیغ دین دانسته که می‌بایست در هر لباس و موقعیتی انجام شود (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة قدر**، ۹۹).

۲-۲) تشویق و تنبیه

نکته دیگری که در این روش هدایتی **قرآن** باید مورد توجه قرار گیرد این است که **قرآن** این دو عنصر بشارت و انذار را در کنار هم ذکر کرده تا نتیجه آن ایجاد حالت خوف و رجاء در کنار هم در قلب بندگان خدا باشد؛ زیرا در تربیت افراد باید توجه داشت که بشارت تنها امید بیش از حد به افراد می‌دهد و انذار تنها نیز به ناامیدی و یأس منجر می‌شود. خداوند در توصیف خود در چندین آیه، دو وصف غفور و رحیم را در کنار شدیدالعقاب بودن آورده است: «اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (مانده/ ۹۸) و نیز در آیه «رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ» (نساء/ ۱۶۵) که درباره رسالت پیامبران می‌باشد، انذار و تبشیر در کنار هم ذکر شده است (بنگرید به: جواد آملی، **هدایت در قرآن**، ۱۲۳).

از نظر مهدوی‌کنی، انسان یک موجود دوبعدی است که تشویق و تنبیه، هر دو در رشد و تکامل او مؤثرند، و **قرآن** کریم به‌خوبی این دو عامل رشد را در کنار یکدیگر ذکر کرده تا هدایت انسان، سریع‌تر اتفاق افتد؛ زیرا همان‌گونه که تشویق به‌جا و به‌موقع مؤثر است و سبب سرعت گرفتن حرکت انسان می‌شود، تنبیه به‌جا و به‌موقع نیز در رشد و تکامل انسان مؤثر است.

خداوند متعال که خالق انسان است و انسان را بهتر از خودش می‌شناسد، در مکتب تربیتی‌اش از هر دو این عوامل تشویق و تنبیه استفاده کرده و هر دو را در کنار همدیگر ذکر می‌کند. در آیات بیست و چهارم و بیست و پنجم سورة بقره مشاهده می‌کنید که بلافاصله بعد از تنبیه و انذار کافران، به سراغ تشویق مؤمنان رفته و حتی میان این دو فاصله نمی‌اندازد تا نشان دهد که هر دو این عوامل برای تربیت انسان لازم است (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۱۷۴/۳).

مهدوی‌کنی با رد نوع نگاه تک‌بعدی **مکاتب ماده‌گرا** به انسان که طبق نظر امانوئل کانت معتقد اند «تعلیم و تربیت

اخلاقی باید از بنیاد بدون تشویق و تنبیه باشد» (برای اشاره‌ای به این معنا، بنگرید به: کانت، *درس‌های فلسفه اخلاق*، ۲۷)، چنین بیان می‌کنند که اتفاقاً مکتب تربیتی اسلام، یک مکتب چند بُعدی است و اصل تشویق و تنبیه را به عنوان امری مسلم در تربیت انسان معرفی کرده و تأکیدات بسیار بر موضوع بهشت و جهنم، انذار و تبشیر پیامبران، ترسیم پاداش و کیفر اعمال انسان در دنیا و قیامت، بیان وعده و وعیدهای شوق انگیز و خوفناک در آیات متعدد *قرآن* کریم، همه جلوه‌هایی از تشویق و تنبیه هستند که خدای متعال استفاده نموده است. وی در بیانات تفسیری خود دائماً متذکر لزوم استفاده هم‌زمان از دو اصل تشویق و تنبیه در فرایند تربیت انسان می‌شود و بیان می‌دارد که همه انسان‌ها، اعم از کودکان و حتی بزرگسالان، تا آخر عمر نیاز به تشویق و تنبیه دارند؛ چون موجب رغبت و دلگرمی و نشاط و تحرک می‌شود و انسان را از خمودی و سستی و بی‌تفاوتی، به جدیت وادار می‌کند.

یکی دیگر از اقدامات مهدوی‌کنی در طرح مباحث خود، آسیب‌شناسی است. برای نمونه، وی تربیت یک‌بُعدی و مبتنی بر تنها یکی از این دو عامل تشویق یا تنبیه را دارای آفاتی می‌داند و معتقد است اگر تنها از یک عامل استفاده شود، موجب تربیت و رشد ناقص انسان خواهد شد:

اگر فقط تشویق و امید باشد، انسان طمع کار می‌شود، اگر فقط تنبیه و ترس باشد، انسان عصبی و افسرده می‌شود؛ اما اگر هر دو این عوامل با همدیگر حضور داشته باشند، محرک انسان برای حرکت و رشد خواهند شد. لذا، این‌که خداوند متعال بلافاصله پس از ذکر آیه عذاب و تنبیه کافران، به تشویق مؤمنان می‌پردازد، بدین دلیل است که انسان را خوب می‌شناسد و نیازهای او را می‌داند و می‌داند به چه چیزهایی نیاز دارد (مهدوی‌کنی، *تفسیر سوره بقره*، ۱/ ۱۷۶).

براین اساس، وی ضمن آسیب‌شناسی، مجدد بر لزوم استفاده هم‌زمان از هر دو عامل یاد کرده‌اند با این استدلال که خداوند متعال همیشه هر دو عامل انذار و تبشیر را در کنار همدیگر به کار برده است.

یکی دیگر از اقدامات مهدوی‌کنی در مقام تفسیر *قرآن*، پاسخ به اشکالاتی است که درباره آن موضوعات وجود دارد. از آن‌جاکه درباره موضوع انذار و تبشیر که یکی از مهم‌ترین روش‌های هدایتگری *قرآن* کریم است، اشکالاتی مطرح شده است؛ از این‌رو وی در سلسله مباحث خود به صورت پراکنده می‌کوشد برخی را پاسخ دهد.

یکی از اشکالات درباره آیات انذار، این است که چرا خداوند در آیات مختلفی فرموده است انذار یا عدم انذار کافران برابر است و برای ایشان سودی ندارد؛ مانند آیه: «إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» (بقره/ ۶). آیا این مطلب به معنای بی‌فایده بودن انذار است؟ آیا براین اساس می‌توان گفت به کلی تبلیغ دین کاری بیهوده است؟ اگر چنین است، چرا رسول خدا (ص) با وجود آگاهی از این‌که کافران با انذار هم ایمان

نمی‌آورند، تا پایان عمر خویش به تبلیغ دین پرداختند و کافران را به توحید دعوت کردند؟ آیا این مطلب بدین معناست که رسول خدا از آیه تخلف کردند یا آن افراد را کافر نمی‌دانستند؟

مهدوی‌کنی در پاسخ به این اشکال چنین بیان می‌کند که منظور این گونه آیات این است که بی‌فایده بودن انذار برای کافران از سوی خود ایشان است، نه پیامبر (ص)؛ یعنی این قدر کافران با فطرت خود مخالفت ورزیدند و راه حق را پیش نگرفتند تا این که وجودشان را ظلمت فرا گرفته است و دیگر نور حق در آن‌ها اثری ندارد:

در پاسخ به این پرسش می‌بایست به این نکته مهم توجه شود که آیه فرموده است این انذار برای کافران سودی ندارد: «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ» نه این که اصل انذار بی‌فایده بوده و حتی نفرموده است: «سَوَاءٌ عَلَيْكَ» بدین معنا که انذار پیامبر اکرم (ص) فایده‌ای به حال شخص ایشان نداشته و نتیجه‌ای دربر نخواهد داشت. مفعول آیه، کافران هستند و مرجع ضمیر «هُمْ» به «الَّذِينَ كَفَرُوا» بازمی‌گردد (مهدوی‌کنی، تفسیر سورة بقره، ۱۹۴/۳).

وی سپس با ذکر مثال تأثیرگذار نبودن انذار در کافران را بیش‌تر توضیح می‌دهد:

بی‌فایده بودن انذار برای کافران و از ناحیه خود آن‌هاست، نه شخص پیامبر اکرم (ص) و آن‌ها هستند که زمینه را به گونه‌ای فراهم آورده‌اند تا انذار شدن توسط پیامبر اکرم (ص) با آن عظمت و نورانیت با انذار نشدن برای‌شان مساوی باشد. به عبارت دیگر این آیه همانند داستان مریضی است که آن قدر بیماریش شدت پیدا کرده و غده‌های سرطانی در بدنش گسترده شده که دیگر هیچ راه علاج و فایده‌ای برایش وجود ندارد. در چنین شرایطی طبابت دکتر و دارو خوردن یا نخوردن هیچ فایده‌ای به حال این بیمار ندارد و شرایط او را تغییر نمی‌دهد. علت هم ناتوانی دکتر در طبابت یا ضعیف بودن داروها نیست، بل که علت خود آن مریض است که دیر هنگام به دکتر مراجعه کرده و از خودش به خوبی مواظبت نکرده است (مهدوی‌کنی، تفسیر سورة بقره، ۱۹۴/۳).

نهایت این که وی در پاسخ به اشکال بی‌فایده بودن اصل انذار و تبلیغ دین که برخی از این آیه برداشت می‌کنند، چنین پاسخ می‌دهد که اساساً آیه مذکور به این موضوع پرداخته و موضوع اصلی آیه چیز دیگری است و نباید با صرف وجود یک کلمه انذار در آیه، چنین حکم کرد که آیه مذکور در صدد بیان احکام آن موضوع است. وی معتقد است مفسرانی که:

... تلاش کرده‌اند این گونه آیات را به موضوع انذار و تبلیغ دین مرتبط کرده و چنین نتیجه بگیرند که تبلیغ دین برای کافران، امر بیهوده‌ای است و فایده ندارد به مسیر اشتباه رفته و دچار مغالطه‌ای

واضح شده‌اند؛ چراکه به صرف وجود یک کلمه مشابه در آیه، نمی‌توان آن را مرتبط با موضوع واژه بدانیم (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۱۹۵/۳).

از دیگر اشکالات مطرح درباره موضوع انذار، مسئله تهدیدی خواندن زبان **قرآن** کریم است بدین معنا که برخی گفته‌اند به دلیل کثرت آیات انذارگونه در قرآن، زبان این کتاب برای مخاطبانش فقط تهدید است و خداوند قصد داشته با ترساندن، مردم را سمت راه مستقیم، هدایت کند. وی در جایی دیگر از مباحث خود با استناد به مفهوم صحیح انذار که قبلاً بیان شد، به این اشکال نیز چنین پاسخ می‌دهد:

این‌که برخی افراد انذار را فقط به ترساندن و تهدید کردن معنا کرده‌اند، اشتباه است. به هیچ عنوان در کلام پیامبر اکرم (ص) یا آیات قرآنی تهدید وجود ندارد، بل‌که همه‌اش خبر است از این‌که چه دستورالعمل‌های جدیدی وضع شده و نیز خبر از این‌که چه مجازات‌هایی برای مجرمان و کسانی که به قوانین احترام نگذارند، وضع شده است. در قانون اساسی نیز همین‌گونه است و هیچ‌کس تاکنون مدعی نشده که قانون اساسی، مردم را تهدید کرده است (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة حمد**، ۱۶۰).

۲-۳) تمثیل

از منظر مهدوی‌کنی یکی دیگر از روش‌های هدایتگری **قرآن** کریم، استفاده از تمثیل در کلام است. مثال، حقایقی را که از دسترس افکار عموم دور است، به ذهن نزدیک ساخته و در آستانه حس قرار می‌دهد و در حقیقت راه فهمیدن مطالب را آسان می‌کند. گاهی یک مَثَل در عین کوتاهی، ما را از آوردن استدلال‌های طولانی بی‌نیاز می‌کند. علاوه بر آن، مَثَل - برخلاف برهان که بیش‌تر برای دانشمندان مفید است - برای عموم مردم فایده‌بخش است و هر کس در حد فهم خود از آن استفاده می‌کند. مَثَل به دلیل این‌که معقول را به محسوس تشبیه می‌نماید و انس انسان با محسوسات بیش‌تر است، درجه اطمینان انسان به مسائل را بالا می‌برد و حتی لجوجانی را که با استدلال‌های عقلی قانع نمی‌شوند، مجاب کرده و مجال بهانه‌گیری را از آنان سلب می‌کند.

سیوطی (درگذشته ۹۱۱) در کتاب **الاتقان** در این مورد می‌گوید:

الأمثال تصور المعانی بصورة الأشخاص لأنها أثبت في الأذهان لاستعانة الذهن فيها بالحواس و من ثم كان الغرض من المثل تشبيه الخفى بالجلي والغائب بالشاهد (سیوطی، **الاتقان**، ۴/۴۵).

ترجمه: امثال تصور معانی به صورت اشخاص (منظور صورت‌های محسوس) است؛ چراکه آن‌ها به‌خاطر استعانت ذهن در آن‌ها از حواس، در ذهن ماندگارترند. و از این‌رو غرض از مثل تشبیه پنهان به آشکار و غایب از نظر به قابل مشاهده می‌باشد.

مهدوی‌کنی هدف از بیان تمثیل را طبق آنچه در **قرآن کریم** بیان شده، موارد ذیل دانسته: ۱- تذکر: «وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (ابراهیم/ ۲۵)، ۲- تفکر: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ» (حشر/ ۲۱) و ۳- تعقل: «وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ» (عنکبوت/ ۴۳) و معتقد اند که این سه مرحله، مراحل هدایت بشر توسط **قرآن کریم** با استفاده از امثال است (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۴/ ۳۰).

وی معتقد است که اساساً هدف اصلی خداوند از ضرب امثال در **قرآن کریم**، «هدایت» است که در سه مرحله تذکر، تفکر و تعقل برای مخاطبان مطرح می‌شود. توضیح آن‌که وی مخاطبان امثال **قرآن کریم** را دو دسته می‌داند: دسته‌ای که به‌سادگی از کنار این امثال عبور کرده و یا بدون فهم مطلب، دست به تمسخر می‌زنند؛ و دسته‌ای که به‌دنبال فهم مقصود پروردگار متعال اند و با فهم و تأمل، سعی در راهیابی به حقیقت دارند. این گروه در هنگام مواجهه با امثال قرآنی در سه مرحله تذکر، تفکر و تعقل دریافته‌اند که خداوند متعال از هر مثال و نکته‌ای در قرآن، هدفی دارد که نهایت آن جز **هدایت** نیست.

برای نمونه، وی ذیل آیه ۲۶ سورة بقره به تبیین کارکرد مثل در **قرآن کریم** پرداخته و تصریح می‌کند که:

همه این مثال‌های قرآنی و بیانات قرآنی با هدف هدایت انسان بیان شده و اگر کسی در محتوای آن‌ها تفکر کند و به عمق مطلب برسد، قطعاً به هدایت خواهد رسید. هدف خداوند متعال از نزول قرآن کریم و ارسال رُسل، هدایت انسان بوده و انسان مؤمن کسی است که با تعمق و تفکر در کلمات الهی و مثال‌های مطرح‌شده در قرآن کریم به این هدف دست پیدا می‌کند. همه این مثال‌ها، حرف حقی است از جانب پروردگار برای هدایت انسان و انسان‌های مؤمن این مطلب را متوجه می‌شوند و می‌فهمند و به‌همین دلیل فرموده است: «فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۲/ ۱۸).

هم‌چنین در جای دیگر به تصریح خداوند متعال بر استفاده از مثال‌های متعدد در **قرآن** با هدف تسریع در هدایت مردم اشاره می‌کند:

در آیه «إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيَ أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا» خداوند متعال خیلی قاطع، حجت را بر همگان تمام کرده است که روش و شیوه این کتاب آسمانی، طرح مثال است و خالق آسمان‌ها و زمین و خدایی که پیامبران متعددی را برای هدایت انسان‌ها فرستاده است، هیچ

خجالتی نمی‌کشد از این‌که بخواهد در این آخرین کتاب آسمانی‌اش، مثال‌هایی کوچک و بزرگ برای هدایت شدن انسان‌ها بزند تا آنان را با مسائل مختلف آشنا نموده و زمینه تسریع در هدایت آنان را فراهم کند (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۴/۳۱).

مهدوی‌کنی وجود امثال گوناگون در **قرآن کریم** را نه تنها منحصر به فرد و فوق‌العاده می‌داند، بل‌که از آن به‌عنوان یکی از وجوه اعجاز **قرآن کریم** یاد می‌کند. وی معتقد است یکی از راه‌های جذب قلوب مردم، استفاده **قرآن** از همین سبک ویژه و بیان امثال متعدد و گوناگون است. وجه اهمیت دیگری که وی برای امثال قرآنی خاطرنشان می‌کند تسهیل فهم معانی و معارف **قرآن کریم** برای افراد غیر متخصص است:

قرآن کریم واقعاً کتاب عجیبی است و همین سبک بیانات قرآنی و استفاده از مثال‌های لطیف و دقیق، خودش یکی از وجوه معجزه این کتاب است. هنگامی‌که انسان به این سبک ویژه، خاص و متفاوت از دیگر نوشته‌های بشری توجه می‌کند که چگونه با بیان مثال‌های مختلف، توانسته این‌گونه دقیق همه‌چیز را توضیح دهد، شگفت زده می‌شود (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۵/۱۰۶).

وی معتقد است یکی از راه‌های جذب قلوب مردم به سمت دین اسلام، همین سبک خاص این کتاب آسمانی در بیان حقایق و معارف عمیق بوده است. **قرآن کریم** برای بیان مطالب عمیق و بسیار سخت و پیچیده‌اش، درعین حال که آن‌ها را توصیف می‌کند، از مثال هم استفاده می‌نماید و بسیاری از مطالب عمیق در همان مثال نهفته است. این مثال‌ها همانند یک تابلو نقاشی هستند که یک صحنه بسیار زیبا را برای انسان به‌تصویر می‌کشند و یک دورنمای خوب از موضوع ارائه می‌دهند تا حتی عامه مردم و افراد غیر متخصص نیز بتوانند از مطالب عمیق و معارف آن استفاده کنند.

وی پس از ذکر چند نمونه از تصویرسازی‌های شگفت‌آور **قرآن کریم** از ماجرای منافقان و ویژگی‌های آن‌ها، بر لزوم مطالعه این امثال و به‌کارگیری این شیوه قرآنی برای تعلیم و تربیت تأکید می‌کند. او می‌گوید این تمثیل‌های معجزه‌گونه، بیانگر نکات آموزشی و تربیتی بسیار مهمی است و خودش یک سبک آموزشی برای تعلیم و تعلم است. هم‌چنین می‌افزاید اگر کسی بتواند امثال قرآنی را به‌خوبی درک کند می‌تواند ضمن آشنایی کامل با وقایع تاریخ اسلام، با مجموعه سنن و قوانین الهی که در طول تاریخ به‌طور دائم تکرار می‌شوند نیز آشنا گردد و تلاش نماید تا از آن‌ها در زندگی فردی و اجتماعی خود، بهره‌مند گردد (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۳/۱۱۳).

۳. جایگاه شیوه‌های مختلف هدایت قرآنی در تبلیغ دین

وی پس از تبیین شیوه هدایتگری **قرآن** کریم با استفاده از امثال و بیان اثرگذاری فوق‌العاده آن، بر لزوم الگوگیری از این شیوه یعنی استفاده از امثال متعدد و گوناگون در تبلیغ دین و معارف دینی تأکید می‌کند و از شاگردان خود می‌خواهد تا این شیوه را پیش بگیرند؛ چراکه از نظر مهدوی‌کنی، جذابیت امثال قرآنی به اندازه یک اثر هنری مانند یک تابلو نقاشی یا یک فیلم سینمایی است:

اگر کسی این هنر را داشته باشد که بتواند با تعمق در مثال‌های قرآنی و کلاً در تک‌تک آیات و عبارت‌های این کتاب الهی، نکات عمیق و لطیف و ظریف آن را استخراج کند و سپس با ذوق و هنر به صورت تصاویر هنری و فیلم‌های سینمایی به تصویر بکشد، زمینه‌های هدایت بسیاری از مردم را فراهم کرده است و این بهترین نوع تبلیغ است. خداوند خودش یک نقاش و کارگردان سینماست و بهترین تابلوهای نقاشی و فیلم‌های داستانی را در قرآن کریم با بیان مثال‌های مختلف به تصویر کشیده است. شما نیز باید از این کتاب الگو بگیرید و در تبلیغ خود از آن‌ها استفاده کنید (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۱۰۶/۵).

۱-۳ تمثیلات قرآنی

از نظر مهدوی‌کنی یکی از نمونه‌های تمثیل و تصویرپردازی زیبای **قرآن** کریم که می‌تواند به اندازه یک اثر هنری عمیق و تأثیرگذار باشد و مخاطب را همراه کند، آیات ۱۷ تا ۲۰ سورة بقره است. خداوند متعال در آیات ۸ تا ۱۶ این سوره به بیان صفات و ویژگی‌های منافقان می‌پردازد و آن‌ها را افرادی معرفی می‌کند که به زبان می‌گویند به خدا و روز قیامت ایمان آوردیم اما دروغ می‌گویند و مؤمن نیستند. آن‌ها کسانی هستند که در خلوت خود مؤمنان را تمسخر کرده و ایمان‌شان را ایمان سفیهان می‌خوانند اما در آیات ۱۷ تا ۲۰، خدای متعال با استفاده از زبان تمثیل، ویژگی‌ها و سرنوشت شوم منافقان را به تصویر می‌کشد.

مهدوی‌کنی معتقد اند تأمل در این مثال‌ها، تصویر روشنی از مسیر و سرنوشت انسان‌های مختلف بویژه منافقان را برای ما ترسیم کرده و کمک می‌کند تا هم منافقان را بهتر بشناسیم و هم خودمان گرفتار این آفت نشویم. وی این تصویرسازی **قرآن** کریم را همانند یک تابلو نقاشی می‌داند که به‌خوبی وضعیت گذشته و حال و آینده منافقان را به تصویر می‌کشد و آن را به جان مخاطب می‌نشانند.

از این منظر، خدا در این تابلو، منافقان را همانند کسانی به تصویر کشیده که در یک شب تاریک و سرد، در یک بیابان وسیع راه خود را گم کرده و حیران شده‌اند و تلاش می‌کنند با روشن کردن آتش، هم راه را پیدا کرده و هم اندکی

گرم شوند؛ اما به دلیل اشتباهاتی که پیش‌تر انجام داده‌اند و سرمایه و توشه خوبی برای روشن کردن آتش به‌همراه ندارند، در نتیجه هرگاه جرعه آتش برای‌شان مهیا می‌گردد، این نور و روشنی را از دست می‌دهند و هم‌چنان در تاریکی ظلمات آن بیابان و درحالی‌که هیچ درکی از وضعیت خود ندارند سرگردان باقی می‌مانند:

مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَ تَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ (بقره/۱۷).

این آتش اندک و جرعه‌ای که به‌طور موقتی برای‌شان فراهم می‌شود، همان سرمایه هدایت اولیه و اظهار ایمان‌هایی است که به‌هنگام ملاقات مؤمنان از خودشان نشان می‌دهند؛ اما به‌خاطر عدم درک حقیقت ایمان و ارزش آن سرمایه هدایتی که در اختیار دارند و نیز بی‌شعوری و بی‌بصیرتی نسبت به وضعیت خود و آینده دین اسلام و امید واهی پناه بردن به آغوش کُفر و استکبار، متأسفانه نمی‌توانند از این نور اندک استفاده کرده و در نتیجه آن را از دست می‌دهند و هم‌چنان در تاریکی سرگردان هستند.» (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۳/۱۰۷).

اما نکته دقیق و بسیار ظریفی که کمتر مورد توجه قرآن‌پژوهان و مفسران قرار گرفته اما مهدوی‌کنی با ریزبینی و نگاه هنری خود، به آن اشاره کرده، این است که زندگی در یک جامعه ایمانی ولو به‌صورت منافق‌گونه، برای انسان یک نور حداقلی ایجاد می‌کند که می‌تواند زمینه‌ساز هدایت او گردد. براین‌اساس اگر محیط جامعه، سالم و اسلامی باشد، امید به هدایت وجود دارد و به همین دلیل خدای متعال از وجود یک نور کوچک و اندک برای منافقان صحبت کرده است:

نکته بسیار لطیف این آیه، همین است که می‌فرماید منافقان از یک آتش و نور اندکی برخوردار هستند؛ اما توانایی استفاده از آن را ندارند. منافقان به‌خاطر زندگی کردن در جامعه اسلامی و اظهار ایمان‌های ظاهری، حداقل از یک نور اندک و جزئی برخوردار هستند و همانند کُفر و مشرکان، خودشان را به‌طور کلی از مسیر هدایت دور نکرده‌اند؛ اما چون فقط ظاهر زندگی دنیا را دیده و از آخرت غافل هستند: «يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ» از این‌رو از نور استفاده نکرده و به‌راحتی آن را از دست می‌دهند (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۳/۱۰۷).

وی در ادامه و در پاسخ به این پرسش که چرا **قرآن کریم** در آیه هفدهم سورة بقره ابتدا از عبارت «استوقد نارًا» و سپس از «ذهب الله بنورهم» استفاده کرده است، معتقد اند ایمان به خدا و انجام عبادات دارای دو جنبه می‌باشد. جنبه مادی عبارت است از رزق و برکت و گرم شدن زندگی که خداوند از مثال آتش استفاده کرده و جنبه معنوی یعنی ثواب اخروی، معرفت و بصیرت (بنگرید به: مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۳/۱۰۸-۱۰۹). توجه به چنین نکاتی در

طرح مباحث تفسیری باعث شده است که مباحث وی رنگ و بویی تربیتی و کاربردی اجتماعی پیدا کند و برای مخاطبان جذاب باشد.

۲-۳) اقامه براهین عقلی

استفاده از براهین عقلی در بسیاری از آیات **قرآن** مشهود است. در بسیاری از آیات، به تشریح نشانه‌های الهی در وجود انسان و طبیعت پرداخته و آن‌ها را مقدمات برهان برای اثبات خالقیت قرار داده است (برای مثال: یونس، ۳۱-۳۶؛ رعد، ۲-۴؛ نحل، ۲-۲۳؛ فرقان، ۴۵-۶۲؛ نمل، ۵۹-۶۴؛ روم، ۲۰-۲۷). در برخی موارد نیز بر اصل توحید و توحید خالقیت استدلال کرده (انبیاء/ ۲۲) و در برخی موارد نیز با استفاده از نظام واحد در عالم به اثبات توحید در ربوبیت پرداخته است (مؤمنون/ ۹۱). در دیگر مسائل اعتقادی مانند نبوت و معاد نیز به اقامه برهان پرداخته و برای مثال درباره امکان زنده شدن مردگان، قدرت الهی در خلقت اولیه انسان‌ها را دلیل قرار داده و یا قدرت خداوند در زنده نمودن زمین مرده توسط باران را دلیل توانایی خداوند در زنده کردن دوباره انسان‌ها دانسته است (حج/ ۵-۶). در داستان حضرت ابراهیم (ع) نیز استدلال‌های آن حضرت در زمینه ناتوانی موجودات از این‌که پروردگار عالم باشند را نقل کرده و سپس به نتیجه‌گیری آن حضرت در رسیدن به توحید خالص اشاره کرده است (انعام/ ۷۶-۸۸).

به اعتقاد مهدوی‌کنی، یکی از راه‌های هدایت، استفاده از قوه عاقله و فکر و اندیشه بشر است تا به او تلنگر زده و از خواب غفلت بیدار سازد. **قرآن** کریم نیز از این شیوه برای هدایت استفاده کرده و در مقابل خصم، دست به اقامه برهان و یا جدال احسن زده است (عترت‌دوست، **روش‌شناسی**، ۹۱-۱۲۳). او معتقد است که **قرآن** همان‌گونه که از انسان‌ها می‌خواهد که با دلیل و منطق سخن گویند و از ارائه سخنان و عقاید مبتنی بر ظن و گمان پرهیز کنند، خود نیز در ارائه حقایق آسمانی‌اش به ارائه دلیل و برهان پرداخته و این روش را یکی از روش‌های خود در هدایت افراد حق‌طلبی قرار داده که اهل سخن حق‌اند و با روشن شدن حقایق با آغوش باز از آن استقبال می‌کنند:

این‌که خداوند در برخی موارد، مسلمات طرف مقابل و جبهه کفر و باطل را پذیرفته و سپس براساس آن‌ها بر باطل بودن آن‌ها استدلال می‌کند، نوعی جدل است که برای رسیدن به مقصود، مورد استفاده قرار می‌گیرد و خود یکی از راه‌های استدلال و برهان و موعظه و حکمت می‌باشد، ازاین‌رو فرموده: اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (مهدوی‌کنی، **تفسیر موضوعی**، ۳۸).

مهدوی‌کنی برخلاف عده‌ای که اجازه طرح هیچ‌گونه پرسش یا ابهامی را به پرسش‌کنندگان نمی‌دهند، شک و تردید را یک امر عمومی و طبیعی می‌داند و معتقد است شک درباره همه چیز امکان وقوع دارد. وی نه تنها شک را یک امر

طبیعی و محتمل، بل که آن را در بسیاری از موارد امری پسندیده می‌داند؛ چراکه سبب دقت انسان می‌شود و او را به تأمل وامی‌دارد.

از آنجایی که **قرآن کریم** یک کتاب آسمانی عمومی و در دسترس همگان است، وی شک و شبهه نسبت به ماهیت این کتاب را نیز طبیعی می‌داند و معتقد است که خداوند متعال نیز به این شک احترام گذاشته و برای همه پرسش‌ها یک پاسخ خوب و متقن و جامع بیان کرده است (بنگرید به: مهدوی کنی، **تفسیر سورة نبا**، ۲۷-۳۰). وی روش **قرآن** را اولاً احترام به سؤالات و اشکالات مخالفان و پرسشگران و ثانیاً پاسخ‌گویی صریح و قاطع به آن‌ها دانسته و معتقد اند همه مبلغان دین و معارف دینی باید به این آموزه قرآنی توجه کنیم و تا حد امکان از آن الگو بگیریم.

پاسخ‌گویی به اشکالات هم باید همراه با استدلال و استناد محکم باشد و نه بر مبنای سلايق و برداشت‌های شخصی تا ابهام و سوء تفاهمی باقی نماند؛ چراکه هم باید روز قیامت پاسخ‌گوی گفتار و رفتارمان باشیم و هم اثر تخریبی و انحرافی پاسخ سست و غیرصواب، از عدم پاسخ‌گویی بیش‌تر است. یکی از ویژگی‌های **قرآن کریم** که از نظر وی خوب است به آن توجه شود، روان و همه‌فهم بودن استدلالات **قرآن** است؛ امری که سبب می‌شود علاوه بر استفاده اهل دانش از آن، عموم مردم نیز از آن منتفع گردند.

پاسخ سست نه تنها می‌تواند منجر به انحراف گردد، بل که مخالف ما به محض این که متوجه شود با پاسخ سست روبه‌رو شده، نگاهش به مبلغان دینی منفی گردیده و دیگر به سادگی پذیرش سخن حق و دعوت به معارف دینی را نخواهد داشت (بنگرید به: مهدوی کنی، **تفسیر سورة نبا**، ۲۰).

وی در این باره می‌گوید:

اساساً روش **قرآن کریم** این است که به سؤالات و اشکالات مخالفان و موافقان احترام گذاشته و به صورت قاطع و صریح به آن‌ها پاسخ می‌دهد. این مطلب یکی از مهم‌ترین آموزه‌های دین اسلام و قرآن کریم است که اولاً باید به پرسش‌ها و اشکالات مخالفان و موافقان احترام گذاشته و اجازه دهیم که نظرات و سؤالات خود را مطرح کنند و بپرسند. ثانیاً باید تلاش نمائیم که به صورت خیلی شفاف و صریح، تا جایی که در توان داریم و علم و دانش ما اجازه می‌دهد، به پرسش‌های آنان پاسخ داده و رفع ابهام کنیم. خداوند متعال در قرآن کریم این روش را به همه آموزش می‌دهد و حتی سؤالات نادرست و نابخردانه کفار و مشرکان را نقل می‌نماید و پاسخ می‌دهد تا نشان دهد به نظرات همه احترام گذاشته است (مهدوی کنی، **تفسیر سورة نبا**، ۳۲).

از همین رو وی شاگردان و همه مبلغان دینی را به تدبیر در **قرآن** دعوت می‌کند و این را اصلی‌ترین وظیفه ایشان

می‌شناساند (رضایی مقدم، *تحلیل دیدگاه‌ها...*، ۸۶). به عقیده مهدوی‌کنی، تدبر در *قرآن* کریم موجب ایجاد سؤالات بیش‌تر در ذهن شده و پرسش‌های بیش‌تر منجر به تلاش برای پاسخ‌گویی خواهد شد. نخستین ثمره تلاش برای پاسخ‌گویی به پرسش‌ها و ابهامات، آشنایی بیش‌تر با عظمت و حقانیت *قرآن* کریم است (بنگرید به: مهدوی‌کنی، *تفسیر سورة بقره*، ۱/ ۱۳۶). توصیه‌ی وی به مبلغان معارف دینی در «مواجهه با اشکالات» چنین است:

نباید از ایجاد سؤال، شک و شبهه راجع به *قرآن* کریم بترسید، بل که از آن استقبال کنید و تلاش نمائید تا پاسخ آن را بیابید. این کتاب، حق است و هیچ نقصی در آن وارد نیست، از این رو از سؤال و شبهه نباید بترسیم، بل که از ضعف، تنبلی و ناتوانی خودمان در پیدا نکردن پاسخ باید بترسیم (مهدوی‌کنی، *تفسیر سورة بقره*، ۱/ ۱۳۷).

۳-۳) تحدی، احترام *قرآن* به اشکالات و دعوت به تأمل

از دیگر نکات لطیفی که مهدوی‌کنی در دروس تفسیری خود بیان کرده، فلسفه تحدی *قرآن* و بیان ارتباط آن با اصل هدایتگری *قرآن* کریم است. وی معتقد است اگرچه *قرآن* کریم همه انسان‌ها را به تحدی دعوت کرده و بعد فرموده هرگز نمی‌توانید مانند *قرآن* بیاورید؛ اما در واقع هدف خداوند متعال از این تحدی صرفاً بیان همانندناپذیری *قرآن* نبوده؛ بل که قصد دارد مخالفانی که قصد مقابله با *قرآن* دارند را به مطالعه و تأمل در *قرآن* کریم وادار کند تا فطرت پاک و قلب سلیم آن‌ها بیدار شده و با تفکر و تعقل در آیات الهی و استدلال‌هایی که در این کتاب بیان شده است، در نهایت هدایت شوند و دین اسلام را بپذیرد.

وی معتقد است این‌که خداوند متعال همه انسان‌ها را دعوت به تحدی کرده و سپس به‌عنوان یک خبر غیبی گفته است که نمی‌توانید و نخواهید توانست چنین کنید: «فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا» (بقره/ ۲۴)، فقط یک فعل نهی‌کننده و تحذیردهنده ساده و معمولی نیست، بل که باطش یک فعل ترغیب‌کننده است برای همانندآوری و تحریک‌کننده همه مخالفان و معاندان و حتی انسان‌های ضعیف‌الایمان تا به مقابله برخاسته و حداقل برای یک‌بار، به موضوع تحدی فکر کنند. وی معتقد است این جمله هم تحریک‌کننده است، هم هشداردهنده، هم آگاه‌کننده و هم یک خبر غیبی از آینده، چون بی‌شک فکر کردن به این موضوع، مستلزم آن است که انسان ابتدا با معارف این کتاب آشنا شود و سپس به سبک بیان و سبک طرح موضوعاتش دقت کند و آن را با دقت مطالعه کند. هدف خداوند متعال نیز در نهایت همین مطلب است که افراد به مطالعه این کتاب پرداخته و با معارف آن آشنا بشوند. هرچه این آشنایی بیش‌تر و بهتر صورت گیرد، نتیجه‌اش ایمان بیش‌تر به آن و نازل‌کننده‌اش یعنی خدای متعال و در نهایت پذیرش دین اسلام است:

زیبایی **قرآن** کریم در همین نکات لطیف و عمیقش نهفته است که مخاطب را به سمت کاری تحریک می‌کند که نتیجه‌اش اگرچه به ظاهر دعوت به مبارزه و دشمنی می‌باشد؛ اما باطنش افزایش ایمان و باور به این کتاب و پذیرش حق است (مهدوی‌کنی، **تفسیر سورة بقره**، ۱۶/۳).

نتیجه

بسیاری از مفسران **قرآن** کریم در طول تاریخ اسلام تلاش نموده‌اند تا به تبیین مفهوم هدایتگر بودن **قرآن** کریم بپردازند. برخی از مفسران با ارائه یک معنای حداقلی، هدایتگری را ویژه مسلمانان و مؤمنان در مسائل عبادی و احکام دانسته؛ اما برخی دیگر با ارائه یک معنای حداکثری، هدایتگری را جهانشمولی **قرآن** تعبیر نموده و آن را کتابی برای هدایت همه بشریت جهت حل مشکلات فردی و اجتماعی معرفی نموده‌اند.

محمدرضا مهدوی‌کنی از جمله مفسران معاصری است که هدایتگری **قرآن** کریم را یکی از وجوه احتمالی اعجاز این کتاب معرفی نموده و همواره تلاش داشته با نگاهی عبرت‌گیرانه از معارف **قرآن** کریم و دیگر نصوص دینی، راهکارهای مواجهه با مشکلات فردی و اجتماعی را بیان کند. وی معتقد است که **قرآن** کریم، کتاب هدایت همه بشریت است و اگر مبنای حرکت انسان‌ها در زندگی فردی و اجتماعی‌شان واقع شود، همه را هدایت می‌کند.

مهدوی‌کنی روش‌های هدایتگری **قرآن** کریم را در سه بخش: بشارت و انداز دادن، بیان مثال و اقامه براهین عقلی تبیین نموده و ذیل هر کدام، ضمن ارائه تعاریف و مثال‌های دقیق، کاربردهای متعدد در راستای هدایت و نیل به سعادت فردی و اجتماعی جوامع بشری را نیز بیان نموده است و به همین دلیل بر ضرورت الگوگیری از روش‌های هدایتگری **قرآن** جهت تشویق و تنبیه، تفهیم مطالب و جهاد تبیین تأکید داشته و مبلغان دینی را به استفاده از این روش‌ها تشویق می‌کند.

وی معتقد است که خداوند متعال بر اساس شناختی از شخصیت انسان و نیازمندی‌های روح او دارد، از این سه روش به اقتضای نوع موضوع و مخاطب و شرایط زمانی و مکانی استفاده کرده و براین اساس لازم است جهت الگوگرفتن، حتماً به شناسایی دقیق مسائل و مخاطبان پرداخته شود و در مسیر تبلیغ دین، شرایط زمانی و مکانی و اقتضائات اجتماعی لحاظ گردد.

به نظر مهدوی‌کنی از آن‌جا که انسان گاهی نیاز به تشویق و ترغیب دارد تا فعال شود و حرکت کند و گاهی نیز به تحذیر و تخویف نیاز دارد تا از کاری دوری نماید و میل‌اش به باطل کم گردد. از این‌رو، خداوند متعال به دلیل آگاهی از این ویژگی انسان، در **قرآن** کریم از هر دو بال تشویق و تنبیه برای رشد او استفاده کرده است. تکیه بر یک عامل تشویق یا تنبیه به تنهایی می‌تواند موجب آفاتی شود و انسان را دچار افراط یا تفریط سازد. از این‌رو، بر نقش ترکیبی این

تشویق و تنبیه در رشد انسان اشاره کرده و به شبهه «تهدیدی بودن زبان قرآن» نیز پاسخ می‌دهد و **قرآن** را آگاهی‌بخش و اطلاع‌دهنده معرفی می‌کند.

هم‌چنین به اعتقاد مهدوی‌کنی، اصل موضوع استفاده از تمثیل به عنوان یکی دیگر از روش‌های خداوند برای هدایت بشریت، یکی از وجوه احتمالی اعجاز **قرآن** کریم بوده و بیانگر سبک آموزشی خاص خداوند متعال در بیان مطالب است. از نظر وی هدایت با تمثیل طی سه مرحله تذکر، تفکر و تعقل صورت می‌پذیرد و به همین دلیل یکی از بهترین راه‌های آموزش تاریخ و به‌طورکلی تعلیم و تعلم است.

نکته دیگر این‌که به نظر مهدوی‌کنی، اقامه براهین عقلی در **قرآن** کریم بیشتر برای تحریک مخاطبان و تلنگر زدن به انسان بوده تا از خواب غفلت بیدار شود. ازاین‌رو، به بهانه‌های مختلف - از اشاره به موجودات کوچک و بزرگ گرفته تا بیان تحدی به خود - به‌دنبال تشویق مخالفان برای طرح سؤال و حتی شبهه است تا به این بهانه به مطالعه آیات **قرآن** پردازند.

منابع

- ۲۹- **قرآن** کریم، اصل عربی؛ نیز، ترجمه فارسی محمد مهدی فولادوند، تهران، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
- ۳۰- ابن فارس، احمد، **معجم مقاییس اللغة**، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
- ۳۱- باغبانی، وحید، «جریان‌های فهم **قرآن** کریم در ایران معاصر»، **نقد کتاب قرآن و علوم دینی**، شماره ۸، ۱۳۹۵ ش.
- ۳۲- پارسا، فروغ، «مطالعات تفسیری **قرآن** کریم در ایران معاصر؛ جریان‌ها و روی‌کردها»، **علوم قرآن و حدیث**، شماره ۱۰۸، ۱۴۰۱ ش.
- ۳۳- جلیلی سنزیقی، سیده‌هدایت و قدمی جویباری، هاجر خاتون، «نقد و ارزیابی تفسیر سیاسی **قرآن** در ایران معاصر»، **نقد کتاب قرآن و علوم دینی**، شماره ۶، ۱۳۹۵ ش.
- ۳۴- جوادی آملی، عبدالله، **هدایت در قرآن**، قم، نشر اسراء، ۱۴۰۰ ش.
- ۳۵- خواجه‌سروی، غلامرضا، **خاطرات آیه‌الله مهدوی‌کنی**، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵ ش.
- ۳۶- دانشیار، علیرضا، نقی‌پورفر، ولی‌الله، لکزایی، نجف و ارجینی، حسین، «جریان‌شناسی تفاسیر و برداشت‌های سیاسی از **قرآن** کریم در انقلاب اسلامی»، **مطالعات انقلاب اسلامی**، شماره ۶۶،

۱۴۰۰ ش.

- ۳۷- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *مفردات الفاظ القرآن*، بیروت، دارالقلم، ۱۴۱۲ ق.
- ۳۸- رضایی مقدم، محمد، *تحلیل دیدگاه‌های تفسیری حضرت آیت‌الله مهدوی‌کنی (ره)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۷ ش.
- ۳۹- *زندگی‌نامه مختصر حضرت آیت‌الله محمدرضا مهدوی‌کنی*، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۷ ش.
- ۴۰- سیوطی، عبدالرحمان بن ابی‌بکر، *الإتقان*، قاهره، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ۱۳۹۴ ق.
- ۴۱- صاحب بن عباد، اسماعیل، *المحیط فی اللغة*، بیروت، عالم الکتب، ۱۴۱۴ ق.
- ۴۲- صادقی تهرانی، محمد، *الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن*، قم، انتشارات فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۵ ش.
- ۴۳- طباطبایی، محمد حسین، *المیزان*، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۷۸ ش.
- ۴۴- عترت‌دوست، محمد و بیگی، یاسین، «نقد جریان فکری قرآن‌بستگی در اندیشه تفسیری آیه‌الله مهدوی‌کنی (ره)»، *مطالعات قرآن و حدیث*، سال هفدهم، شماره ۱، پیاپی ۳۳، ۱۴۰۲ ش.
- ۴۵- عترت‌دوست، محمد، «روش‌شناسی تفسیر آیه‌الله مهدوی‌کنی (ره)»، *مطالعات قرآن و حدیث*، سال شانزدهم، شماره ۱، پیاپی ۳۱، صص ۹۱-۱۲۳، ۱۴۰۱ ش.
- ۴۶- فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، *القاموس المحیط*، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق.
- ۴۷- کانت، ایمانوئل، *درس‌های فلسفه اخلاق*، ترجمه: منوچهر صانعی دره بیدی، تهران، انتشارات نقش و نگار، ۱۳۸۴ ش.
- ۴۸- مرادی، رضا، *زندگی‌نامه پیشوایان انقلاب*، تهران، انتشارات حجر، ۱۳۶۱ ش.
- ۴۹- موسوی، سیدمهران و مصلائی‌پور، عباس، «بازخوانی اعجاز قرآن کریم با تأکید بر تحلیل وجوه هدایتی آن»، *پژوهش‌نامه قرآن و حدیث*، سال یازدهم، شماره ۲۲، ۱۳۹۷ ش.
- ۵۰- مهدوی‌کنی، محمدرضا، *تفسیر سورة بقره*، به کوشش محمد عترت‌دوست، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۸ ش.
- ۵۱- مهدوی‌کنی، محمدرضا، *تفسیر سورة حمد*، به کوشش محمد عترت‌دوست و نادر جعفری، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۶ ش.
- ۵۲- مهدوی‌کنی، محمدرضا، *تفسیر سورة قدر*، به کوشش محمد عترت‌دوست و نادر جعفری، تهران،

انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۷ش.

۵۳- مهدوی‌کنی، محمدرضا، **تفسیر سورة نبأ**، به کوشش محمد عترت‌دوست، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۹ش.

۵۴- مهدوی‌کنی، محمدرضا، **تفسیر موضوعی قرآن کریم**، به کوشش محمد عترت‌دوست و نادر جعفری، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۵ش.

۵۵- مهدوی‌کنی، محمدرضا، **سیاست اخلاقی و اخلاق سیاسی**، به کوشش نادر جعفری، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۳ش.

۵۶- مهدوی‌کنی، محمدرضا، **نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی**، تهران، دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۷۱ش.

۵۷- مهدی‌زاده، فضل‌الله، **یاران امام، قامت استوار**، تهران، مرکز بررسی اسناد تاریخی، ۱۳۸۱ش.

۵۸- مهروش، فرهنگ، «گرایش‌های قرآن‌پژوهان شیعی در قبل و بعد از انقلاب اسلامی: الگویی پیش‌نهادی برای مطالعه و دسته‌بندی»، **کتاب ماه دین**، شماره ۱۳۶، ۱۳۸۷ش.

